

Humulești – un model derivativ popular

de

MIRCEA CIUBOTARU

Deși explicația oiconimului *Humulești* se impune cu forța evidenței, o interpretare restrictivă a posibilităților derivării numelor proprii (de persoane și de localități) cu sufixul *-ești* a condus recent spre o etimologie complicată și improbabilă. Nici opiniile mai vechi despre acest toponim nu excelează în precizie și adevăr.

O etimologie populară tipică își are originea probabil chiar într-o sugestie din *Amintiri din copilărie*, unde Ion Creangă se considera „un boț cu ochi, o bucată de humă însuflețită din Humulești”, „o bucată de humă însuflețită în sat de la noi”. Nu este sigur dacă povestitorul încerca o explicație a numelui satului natal sau exersa un joc de cuvinte, dar în cunoscuta biografie datorată lui G. Călinescu, o caracterizare geografică a zonei Humuleștilor („pământul e humos și dealurile au din această cauză înfățișare ruinoasă”¹) pare a ține loc de etimologie, nicăieri formulată explicit. Oricum, sugestia în sine este eronată, fiindcă un derivat onomastic de acest fel nu poate avea nici o legătură cu natura solului la Humulești. În lipsa, în anul ediției I a biografiei citate (1938), a unor documente lămuritoare pentru vechimea satului natal al lui Ion Creangă asemenea speculații sînt astăzi doar „licențe” literare, însă mai puțin admisibilă este fantezia istoricului literar în 1964, cînd în bibliografia noii ediții revăzute² apar și cele două volume de documente referitoare la Ion Creangă, editate de Gh. Ungureanu. Dacă în primul volum³ arhivistul nu a oferit o etimologie a oiconimului și nici documentele atunci cunoscute nu explicau etimologia aici discutată, informațiile istorice din a doua culegere⁴ sînt de natură să tranșeze orice controversă. De aceea cu atît mai amuzantă ne apare „etimologia” imaginată de Vladimir Streinu, care putea să creadă că tîrgoveții din Tîrgul Neamț au numit pe locuitori *Humă* și satul întreg *Humulești* („poreclă a sărăciei”), fiindcă aceștia foloseau pentru lipitul locuințelor huma, lutul galben din zonă⁵.

Nici onomasticienii calificați nu au dat o soluție etimologică satisfăcătoare acestui nume de sat. Cu totul surprinzătoare este la Iorgu Iordan citarea sub cuvîntul-titlu **Humăria**, explicat corect prin apelativul *humă*, a toponimelor *Huma*, *Humele*, *Dealul Humelor*, *Humosul*, *Humulețul*, dar și a derivatelor antroponimice evidente *Humariul*, *Humeni* și *Humulești*⁶, fapt ce poate induce confuzia între două planuri onomastice diferite (cel toponimic și cel antroponimic). N. A. Constantinescu, ca și în alte numeroase cazuri, dă explicații forțate și inacceptabile ale unor nume de persoane sub numele calendaristic **Pahomie**⁷. Deși citează aici un ucr. *Хома*, care ar putea fi, fără dificultăți fonetice sau de altă natură, la originea antroponimelor românești *Homă*, *Homea*, *Homescu*, *Homul*, *Homotă*, autorul consideră că acestea ar fi apărut prin afereza numelui *Pahomie*. Apoi, din

¹ *Viața lui Ion Creangă*, București, 1938, p. 18.

² *Ion Creangă (Viața și opera)*, București, 1964.

³ *Din viața lui Ion Creangă. Documente inedite*, București, 1940.

⁴ *Ion Creangă. Documente*, ediție de Gheorghe Ungureanu, București, 1964.

⁵ *Ion Creangă*, București, 1971, p. 14.

⁶ *Toponimia românească*, București, 1963, p. 420.

⁷ *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 124.

Homul (? < *Homie*), prin închiderea vocalică (desigur numai în derivat) *o* > *u*, se presupune toponimul *Humulești*. Același nume de sat apare însă și sub apelativul **humă**, unde sînt consemnate antroponimele derivate *Humulescu*, *Humiță* și *Humșea* și numele satelor *Humești* și *Humulești*⁸.

Această ultimă etimologie a fost preluată într-o lucrare recentă a profesorului Vasile Arvinte⁹. Opțiunea este evident determinată de aparenta dificultate de a deriva oiconimul *Humulești* de la altă bază decît numele personal *Humul*. Deși cunoaște un document decisiv pentru asocierea obligatorie între *Humulești* și antroponimul *Humă* (vezi *infra*), lingvistul ieșean consideră că satul este foarte vechi și are la origine numele unui cneaz, întemeietor de obște țărănească liberă, sau al unui boier cu numele *Homul*.

Cîteva obiecții apar imediat la această construcție complicată și inutilă. Observăm mai întîi că *Pahomie* este un nume de regulă călugăresc și ca urmare afereza este puțin probabilă, datorită funcției sale hipocoristice și diminutive, inadecvată în această circumstanță. De altfel, în acest exemplu afereza ar fi un fenomen prin nimic motivat și nici sigur dovedit. Apoi, așa-zisa tradiție răzășească de la *Humulești*, bazată pe informația furnizată de însuși Ion Creangă conform căreia *Humuleștii* ar fi „sat vechi răzășesc”, iar moșia satului ar fi fost „păpătă” de Mănăstirea Neamțului, este o ficțiune. Un loc din hotarul țîrgului domnesc Neamțul nu a putut fi niciodată „răzășesc”, ci a fost dăruit de un domn (necunoscut) Mănăstirii Secul, aceasta devenită apoi metoc al Mănăstirii Neamțului. Dar, dincolo de aceste rezerve, informațiile istorice precise pun ipotezele pe terenul ferm al certitudinilor.

În cazul *Humuleștilor*, geneza așezării și, ca urmare, explicația oiconimului sînt clare. Satul s-a format probabil în primele decenii ale secolului al XVIII-lea într-o poiană, pe locul fost al Mănăstirii Secul numit *Prisaca lui Buliga*. În anul 1743, acolo se aflau „șăzători niște oameni ce le zic *humulești*”, care nu voiau să se supună obligațiilor boierescului față de mănăstire, pretinzînd că locul ținea încă de hotarul Țîrgului Neamț¹⁰ și, ca urmare, aveau doar îndatoriri către domnie, ca și țîrgoveții. Domnia va confirma însă stăpînirea Mănăstirii Secul și a Mănăstirii Neamțului asupra locului, astfel încît *humuleștii* vor fi după 1749 clăcași mănăstirești¹¹. La începutul așezării, ei trebuie să fi fost niște bejenari și, ca urmare, caracterizarea lor ca „răzeși fără pămînturi” este o contradicție în termeni, chiar dacă G. Călinescu atenuează eroarea printr-o vultă stilistică („Răzeși e un fel de a vorbi”), insistînd asupra ocupațiilor meșteșugărești casnice și negustorești ale locuitorilor din satele zonei în vremea copilăriei lui Ion Creangă¹².

La origine, așadar, satul *Humulești* este așezarea unui grup familial (*humuleștii*), aparținînd neamului *Humă*. În anul 1766, aceștia, stabiliți aici de cîteva decenii, și-au făcut o bisericuță. Pentru aceasta șase *humuleșteni* au cumpărat în anul 1775 o *Cazanie*, tipărită în 1768. Între ei se aflau diaconul Toader *Humă*, preotul Vasile sin *Humă* și un Ion *Humă*¹³. Trebuie observat și faptul că neamul *Humă* era majoritar în sat la mijlocul secolului al XVIII-lea tocmai fiindcă așezarea era relativ recentă. O vechime mai mare ar

⁸ *Ibidem*, p. 299.

⁹ *Normele limbii literare în opera lui Ion Creangă*, Iași, 2002, p. 77–80. Etimologia a fost acceptată imediat de Constantin Parascan, în *Monografie sadoveniană toponimico-literară*, Editura Timpul, Iași, 2004, p. 131.

¹⁰ *Ion Creangă. Documente*, p. 3.

¹¹ *Ibidem*, p. 5 (în anul 1814).

¹² G. Călinescu, *Ion Creangă (Viața și opera)*, 1964, p. 18.

¹³ „Ioan Neculce”, fasc. 4, 1924, p. 292.

fi dus la diminuarea, pînă la dispariția numelui, după două sau trei secole, a neamului fondator, așa cum se constată, ca regulă generală, în istoria satelor foarte vechi. În 1772, satul Humulești, al Mănăstirii Neamțul, avea 35 de gospodării, dar șase erau pustii, trei locuitori erau oamenii bisericii și 29 țigani domnești¹⁴. Și mai tîrziu, în Humulești, cele mai multe familii se numesc *Humă* (în concurență cu neamul Ciubotariu, al tatălui lui Ion Creangă). Astfel, în anul 1814 aici trăiau Luca, Sandu, Ștefan, Onofrei, Andrei, Ion și Gavril Humă, toți capi de familie¹⁵. În catagrafia din anul 1831, mai apar doar Luca, Ștefan, Ion și Vasile Humă¹⁶. Editorul documentelor citate nu formulează explicit o etimologie a oiconimului *Humulești*, desigur fiindcă explicația este evidentă și superfluă, în schimb ignorarea acestor informații de către G. Călinescu și Vladimir Streinu este stridentă.

Nu ne surprinde însă opțiunea profesorului Vasile Arvinte pentru prima etimologie din *Dicționarul* lui N. A. Constantinescu. Într-adevăr, un nume de grup format cu sufixul *-ești*, nume care poate deveni adesea și denumirea unui sat, cu baza în antroponimul *Humă*, ar trebui să fie, în mod obișnuit, *humești/Humești* și nu *humulești/Humulești*, acestea din urmă fiind forme ce presupun o bază *Humul* (neatestată). Dificultatea este doar aparentă, fiindcă un model de derivare popular, este drept mai puțin cunoscut, explică fără dubii derivarea oiconimului *Humulești* din antroponimul *Humă*.

În anchetele noastre toponimice am constatat frecvența mare a derivării adjectivale a numelor de familie cu aspect de gen feminin, adică avînd finala *-a*, pornind de la baza de derivare în *-ul*. De pildă, în satele Buhăiești și Vulturești din județul Vaslui, membrii familiilor Luca, Sima și Stoica sînt numiți *luculeștii*, *simuleștii* și, respectiv, *stoiculeștii*.

Iorgu Iordan a înregistrat în *Dicționar al numelor de familie românești* (1983) mai multe asemenea derivate, dar fie le explică, fără motivare, prin sufixul *-(ul)escu* (ca *Foculescu < Foca*), fie trimite doar la baza antroponimică (*Dimulescu < Dima*, *Tomulescu < Toma*, cf. și n. top. *Tomulești*¹⁷), fie le derivă greșit (*Luculescu < Luca + suf. -escu*). Între acestea, numele *Humulescu* este considerat ca derivînd din *Humu*, dar și cu posibilitatea de a fi un posttoponimic din *Humulești*. În cazul numelor *Săvulescu*, *Simulescu* și *Sinulescu*, Iorgu Iordan indică bazele *Savu(l)*, *Simu* și, respectiv, *Sin(u)*, acestea provenind din bg. *Savo*, bg. *Simo* sau gr. *Simos* și, respectiv, bg. *Sino*. În afara exagerării influenței antroponimiei bulgărești asupra sistemului antroponimic românesc (observație critică asupra întregii lucrări), constatăm, în cazul acestor nume, că *Sinulescu* ar putea fi derivat și din *Sin(u) < sin „fîu”* (în documentele slavone, dar și românești, pînă în secolul al XIX-lea), iar *Săvulescu* și *Simulescu* ar putea proveni fie din *Savu* și *Simu* (nume atestate), fie din *Sava* și *Sima*¹⁸, după modelul derivativ aici identificat¹⁹. În astfel de exemple doar o informație istorică precisă ar putea argumenta soluția etimologică sigură.

Al. Graur a observat existența seriilor paralele de nume românești în *-escu* (*Filipescu*) și *-ulescu* (*Rădulescu*, *Negulescu* etc.), diferența dintre ele constînd în prezența articolului *-u(l)* în baza antroponimică a celor din urmă nume (*Radul*, *Neagul* etc.). De asemenea, autorul a indicat corect originea acestui model în adjective în *-esc* (*filipesc*), cu

¹⁴ *Moldova în epoca feudalizmului*, VII, partea 1, Chișinău, 1975, p. 26.

¹⁵ *Ion Creangă. Documente*, p. XVII.

¹⁶ *Ibidem*, p. 17.

¹⁷ Sate în județele Argeș și Giurgiu.

¹⁸ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 146, derivă numele *Simulescu* din *Sima*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 128, unde *Chivulescu* ar putea fi derivat de la *Chiva*, dar și de la *Chivul*.

femin. *-eas(c)ă* și pl. *-ești*²⁰. Numele de tipul *Tomulescu*, *Stoiculescu*, derivate din *Toma*, *Stoica*, după modelul numelor în *-ulescu*, sînt însă considerate formații eronate sau chiar „imaginare”, ca numele *Frașculescu*, apărut dintr-o poreclă *Frașcă*. Al. Graur consideră că asemenea nume „se dénoncent toujours au premier coup d’oeil comme factices et récents”²¹.

Documentele istorice confirmă însă fără dubii vechimea și productivitatea acestui model derivativ și caracterul său autentic, popular. Astfel, în anii 1757²² și 1758²³ este menționată Anița *Dimuleasa*, soția negustorului *Dima* din Iași, Ilinca *Ghioculeasă* (sic!), soția spătarului Ioniță *Gheuca*, apare în 1763–1764²⁴, iar Tudosca *Proculiasă*, femeia băcalului *Proca*, în anul 1762²⁵. În 1766, doi frați negustori din Iași, Anastasă și Costandin *Duca*, sînt numiți *Duculeștii*²⁶. Biserica Vovidenia din Bîrlad a fost ctitorită în jurul anului 1770 de banul Pavel *Duca*. Fiul acestuia, Dimitrachi *Duca*, semna ca *fiu Duculesc* un act din anul 1838²⁷. În sinodicalul bisericii, nedatat (secolul al XIX-lea), familia ctitorului este numită *Duculească*²⁸.

S-au format după acest model mai multe oiconime, precum *Dimulești* (< *Dima*), sat în județul Vîlcea, *Duculești* (< *Duca*), sat în județul Gorj, *Roșculești* (< *Roșca*), sat în județul Vrancea, precum și numele de familie *Aldulescu* (< *Aldea*), *Găgiulescu* (< *Gagea*), *Roșculeț*, *Roșculescu* < *Roșca*. Derivatele de la nume personale avînd baza în substantive feminine comune în *-ă* trebuie explicate prin același model: *Butculescu* < *Butcă* < *butcă*, *Furculescu* < *Furcă* < *furcă*²⁹, *Chișculeasa* < *Chișcă*³⁰ < *chișcă*, *Curculeasa* < *Curcă*³¹ < *curcă* etc. Și derivatele antroponimice feminine cu suf. *-oaea* pot avea o bază de derivare într-un nume masculin în *-a*, dar cu varianta *-ul*. De pildă, între răzeșii din satul Todirești, județul Vaslui, în anul 1839 se aflau un Vasile Cozma și Maria Cozmuloaea³².

Explicația apariției acestui model derivativ constă în atracția *după înțeles* a derivatelor de la nume de origine străină, de tipul *Cozma*, *Dima*, *Duca*, *Sima*, *Toma* ș.a., dar și a celor provenite din apelative românești, din seria *Butcă*, *Chișcă*, *Curcă*, *Furcă* etc., în seria derivatelor de la nume masculine în *-u(l)*, fiindcă toate acestea sînt nume de bărbați, capi de familie și de neam sau soți (în cazul numelor maritale în *-easa* sau *-oaea*). Această concluzie încheie controversele privitoare (și) la etimologiile oiconimelor de tipul *Humulești*.

²⁰ A. Graur, *Les noms roumains en -u(l)*, în „Romania”, LII, 1926, p. 502.

²¹ *Ibidem*, p. 503.

²² Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, VI, 2004, p. 66, nr. 75.

²³ *Ibidem*, p. 144, nr. 163.

²⁴ *Ibidem*, p. 468, nr. 533.

²⁵ *Ibidem*, p. 406–407, nr. 449.

²⁶ Arhivele Naționale Iași, *Documente*, 709/2.

²⁷ Ioan Antonovici, *Documente bîrlădene*, I, Bîrlad, 1911, p. 108.

²⁸ *Ibidem*, V, Huși, 1926, p. 82, 88.

²⁹ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 278.

³⁰ Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, V, 2001, p. 468, nr. 719 (24 septembrie 1752): Irina Chișculeasă, soția lui Costantin Chișcă.

³¹ *Ibidem*, p. 212, nr. 395 (21 aprilie 1743), p. 490, nr. 754 (6 iulie 1753): Sanda Curculiasa.

³² Arhivele Naționale Iași, *Ministerul de Justiție*, Tr. 1785, op. II 2036, nr. 24, f. 127.